

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/67334>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-21 and may be subject to change.

Kenniseconomie en regionale ontwikkeling

Door: Gert-Jan Hospers, Edwin van de Wiel & Frans Boekema

Van groeipool tot innovatief milieu

Elke regio die een beetje wil meetellen investeert in de kenniseconomie. Kennis, innovatie en regionale ontwikkeling liggen in elkaars verlengde, daarover is iedereen het wel eens. Maar waar beleidsmakers nog geloven in de hardware van de regionale kenniseconomie, leggen geografen meer nadruk op de software van de innovatie, zoals de interpersoonlijke relaties in een gebied.

Nederland moet slimmer worden', 'Investerings nodig in regionale kennisparken', 'Innovatie helpt economie uit dal'. Zo maar wat recente koppen uit de krant waarvan de boodschap al jaren bekend is: willen we de huidige welvaartsgroei vasthouden, dan zijn investeringen nodig in de kwakkelende Nederlandse kenniseconomie. Uit verschillende studies zoals de Kenniseconomie Monitor 2003 blijkt dat Nederland wegzakt als kennisland en dat extra inspanningen nodig zijn om mee te kunnen komen in de internationale innovatierace. In navolging van het kabinet – dat onlangs een Innovatieplatform oprichtte om de innovatiekracht van ons land te vergroten – intensiveren steeds meer regio's hun kennisbeleid. Investeren in kennis, zo is de gedachte, is een zinvolle strategie om de regionale economie een impuls te geven. Het ontwikkelen en benutten van kennis staat immers aan de basis van nieuwe producten, diensten en processen die uiteindelijk de motor vormen achter regionaal-economische groei. En daar zit wat in: bekende islands of innovation zoals Silicon Valley, Beieren, Cambridge, Leuven en Dublin laten zien dat kennisinstellingen en daaraan gerelateerde innovatieve bedrijvigheid een gebied economisch op de kaart kunnen zetten. Geïnspireerd door zulke succesverhalen richten veel regio's hun pijlen op kennisontwikkeling in de informatie-, bio- en nanotechnologie. Overal in ons land verrijzen kennisparken en het woud aan subsidieregelingen om de regionale kenniseconomie te stimuleren is haast niet meer te overzien.

Groeipool

Over de relatie tussen kennis, innovatie en regionale ontwikkeling wordt al een zeker een halve eeuw nagedacht. Een van de eerste auteurs die expliciet aandacht schonk aan de ruimtelijke dimensie van innovatie was de Fransman Perroux, die in zijn groeipooltheorie voortbouwde op het werk van de Oostenrijkse econoom Schumpeter. Aan Schumpeter ontleende Perroux de gedachte dat bevlogen ondernemers (entrepreneurs) de motor achter economische groei vormen: met hun innovaties zetten deze 'nieuwe mannen' een proces van 'creatieve destructie' in gang waardoor bestaande verouderde economische structuren verdwijnen en nieuwe ontstaan. Perroux zag innovatoren tevens als de grondleggers van 'sleutelondernemingen', stuwende bedrijven in een technologische groeimarkt die door de opbouw van intensieve relaties met lokale partijen hun nabije omgeving diepgaand beïnvloeden. Zo zou een gebied op den duur kunnen uitgroeien tot een broedplaats van innovatieve bedrijvigheid oftewel een 'groeipool', aldus Perroux, die daarbij vaak het Duitse Ruhrgebied als voorbeeld aanhaalde. Vanwege de aansprekende terminologie heeft de groeipooltheorie het regionale beleid sterk beïnvloed. Vooral in de jaren zestig en zeventig

zetten veel overheden in op de transformatie van probleemregio's tot groeipolen. Zo kwam de aanleg van de Eemshaven bij Delfzijl voort uit de groeipoolgedachte dat daarmee de achterblijvende economie in Noord-Nederland zou worden gestimuleerd. Dit voorbeeld illustreert meteen dat het groeipoolbeleid zelden veel resultaat oplevert: de uit het niets opgeworpen sleutelbedrijven passen veelal niet in de bestaande regionaal-economische structuur, waardoor uitstralingseffecten grotendeels uitblijven. De groeipoolwerking van het industrieterrein Moerdijk kwam pas na de vestiging van Shell-Moerdijk op gang – veel later dan gepland. Bovendien speelde daar het ruimtegebrek in Rijnmond minstens zo'n grote rol als het groeipooleffect van het grootschalige Moerdijkterrein. Of denk aan groeipolen in Zuid-Italië (AlfaSud in Napels) en Rusland waar de van buitenaf geïmporteerde bedrijven eindigden als 'kathedralen in de woestijn' zonder enige relatie met de regio. Blijkbaar draait het in de regionale kenniseconomie om meer dan alleen het vestigen en stimuleren van innovatieve bedrijvigheid.

Silicon Somewheres

Helaas hebben de meeste regio's weinig geleerd van het grotendeels mislukte groeipoolbeleid uit het verleden. Een paar decennia na Perroux geloven veel overheden nog steeds dat de regionale kenniseconomie maakbaar is door flink te investeren in de hardware zoals nieuwe bedrijvigheid, kennisparken en bedrijfsverzamelgebouwen. De termen en voorbeelden waardoor politici zich laten leiden zijn misschien veranderd, maar de kijk op de relatie tussen kennis, innovatie en regionale ontwikkeling blijft grotendeels dezelfde. Wat vroeger een groeipool heette, heet nu in navolging van de invloedrijke Amerikaanse economen Porter en Krugman een cluster. En was voor Perroux het Ruhrgebied nog een toonbeeld van regionale innovatie, tegenwoordig is dat Silicon Valley. Verblind door het succes van dit Californische high-tech cluster besteden veel overheden groot geld aan de ontwikkeling van trendy activiteiten zoals informatietechnologie in 't Gooi, biotechnologie in Leiden en nanotechnologie in Twente. Sommige regio's gaan zelfs openlijk de concurrentie met Silicon Valley aan: Schotland noemt zich Silicon Glen, het Duitse Sachsen heet nu Silicon Saxony, Eindhoven presenteert zich als Dommel Valley en zelfs het bescheiden Twente profileert zich als Silicon Valley aan de Dinkel. En het aantal Silicon Somewheres zal zich nog uitbreiden nu ook economen het belang van geografie ontdekt hebben. De 'nieuwe economische geografie' hamert op het belang van regionale clustervorming, omdat wiskundig aangetoond kan worden dat dit schaalvoordelen (increasing returns to scale) oplevert. Onder de indruk van de knappe modellen van het Centraal Planbureau lijken overheden eerder beïnvloed te worden door de modelmatige exercities van economen, dan door de doorgaans meer beschrijvende (en kwalitatief onderbouwde) betogen van geografen. En dus gaan ze massaal over op regionaal clusterbeleid.

Daarmee stellen regio's zich zeer kwetsbaar op. Om te beginnen is de nadruk op high-tech activiteiten in het huidige regionale innovatiebeleid riskant, omdat moeilijk valt in te schatten wat de technologieën van morgen zullen zijn. Waarom zouden bestuurders beter in staat zijn groeikansen in de markt te ontwaren dan ondernemers? Voorbeeld: ooit vergeleek de Zweedse minister van Economische Zaken de beslissing van Volvo om personenauto's te verkopen in Amerika met het verkopen van 'koelkasten aan de eskimo's'. De autoproducent trok zich er niets van aan. Gelukkig maar, want later bleek Amerika voor Volvo de meest winstgevende markt.

Het is ook maar de vraag of innovatiebeleid voor een ondernemer enige toegevoegde waarde heeft. Echte Schumpeteriaanse entrepreneurs laten hun innovatiebeslissingen heus

niet afhangen van een subsidieregeling in een bepaalde technologie. Verder leidt het wenkende perspectief van Silicon Valley ertoe dat de meeste gebieden in Europa een min of meer gelijkvormige, weinig doordachte strategie volgen waarin kennis en innovatie inhoudsloze kretten zijn. Bovendien leidt het kuddegedrag onder regio's tot een overinvestering in dezelfde soort technologieën, zoals op dit moment informatietechnologie. Zo proberen diverse stedelijke regio's op een of andere wijze de slogan 'Delft Kennisstad' te imiteren. (Wageningen, Leiden, Eindhoven, Tilburg, Twente, Maastricht). Daarmee ondermijnen ze hun positie: innovatie is wat anders dan imitatie en vraagt van regio's juist het vermogen zich te onderscheiden van hun concurrenten. En ten slotte gaan regio's meestal voorbij aan de vraag of de activiteiten die ze stimuleren wel passen binnen de economische structuur waar ze het traditioneel van moeten hebben. Veel gebieden hebben een agrarisch of industrieel verleden en zijn daardoor niet zonder meer geschikt voor de vestiging van high-tech bedrijvigheid. Zo'n transformatie vergt heel wat meer dan het eenvoudige aannemen van een nieuwe status.

Traditiegetrouw

In tegenstelling tot beleidsmakers leggen geografen en sociale wetenschappers juist de nadruk op de regio-specifieke 'software' die ten grondslag ligt aan kennis en innovatie. Kennisontwikkeling is geen kwestie van bedrijventerreinen, gebouwen en computers, maar van de wijze waarop mensen in een bepaalde streek met elkaar omgaan. Innovatie is mensenwerk: de Schumpeteriaanse entrepreneur onderhoudt relaties met anderen in zijn omgeving en ontleent daaraan juist de inspiratie en creativiteit die nodig zijn voor innovatie. Deze visie zien we vanaf de jaren tachtig terug in de literatuur over industriële districten en sociaal kapitaal. Zo relateren Italianen als Becatini en de Amerikaan Putnam het verschil in regionale ontwikkeling tussen Noord- en Zuid-Italië aan afwijkende regionale instituties. In een industrieel district als het noordelijke Emilia-Romagna hebben nauwe, interpersoonlijke contacten op lokaal niveau geleid tot sociaal kapitaal en 'fabrieken met open muren', kortom een industrieel klimaat. Deze lokale gemeenschapszin maakte innovatie mogelijk, zelfs in traditionele sectoren als de textiel-, leer- en keramiekbewerking. Het concept 'innovatief milieu' is van recentere datum en is de Zwitserse variant op het Italiaanse industriële district. Hier wordt vooral gewezen op het belang van historisch gegroeide netwerken tussen ondernemers in een regio die leerprocessen en daarmee innovatie vergemakkelijken. Als voorbeeld wordt vaak het Zwitserse Arc Jurassien aangehaald, waar de lokale horloge-industrie haar aloude traditie in het vervaardigen van precisie-uurwerk heeft weten te combineren met trendy vormgeving en nieuwe marketingtechnieken (Swatch). Deze 'nieuwe combinatie' was mogelijk door het vakmanschap van de ondernemers en het feit dat ze volledig op elkaar waren ingespeeld. In de literatuur over regionale innovatiesystemen en lerende regio's worden kennisontwikkeling en innovatie als een cumulatief en interactief leerproces beschouwd. Ruimtelijke nabijheid van bij innovatie betrokken partijen verlaagt niet alleen de transportkosten, maar leidt ook tot vertrouwen en leren en daarmee tot innovatie. Dit web aan relaties tussen de stakeholders vormt een regionaal innovatiesysteem dat na verloop van tijd kan uitgroeien tot een lerende regio. Hoe verschillend al deze concepten op het eerste gezicht ook lijken, ze wijzen allemaal op de unieke plaatsgebonden omstandigheden als succesfactor voor het regionale innovatievermogen. Voor beleidsmakers bevat de geografische en sociaalwetenschappelijke literatuur over kennis, innovatie en regionale ontwikkeling een even stichtelijke als duidelijke les: onderzoek

alle nieuwe dingen, maar behoud het goede. Dat is wat anders dan proberen een zoveelste Silicon Somewhere te creëren. Want de kans is levensgroot dat die regionale kenniswedloop ontaardt in een afvalrace waarin slechts een handjevol regio's het reddt. Regio's kunnen beter uitgaan van de activiteiten waar ze traditioneel goed in zijn en die passen bij het sociale klimaat van de streek. Juist binnen die unieke regionaal-sociaal-economische structuur liggen reële kansen voor vernieuwing en is een koppeling met moderne trends mogelijk. Deze regiospecifieke strategie voorkomt niet alleen imitatiegedrag, maar is ook veel gericht. Het zoeken naar 'nieuwe combinaties' waarin globale trends en lokale tradities samenkomen vergt wel de nodige creativiteit. In sommige regio's is die 'chemie' geslaagd: denk aan het Italiaanse Emilia-Romagna (Benetton-kleding) en Zwitserse Jura d'Arc (Swatch-horloges), maar ook aan het Franse Nord-Pas-de-Calais (postorderdiensten in de confectie), het Deense Jutland (designmeubels) en het Duitse Baden-Württemberg (multimedia). In Nederland illustreert de regio Eindhoven dat de combinatie van bedrijvigheid en kennisontwikkeling succesvol kan zijn met de Philips High Tech Campus, ASML (chipstechnologie), de TU Eindhoven, TNO industrie en vele andere bedrijven in de high-tech sector. •

Literatuur

- Atzema, O.A.L.C., J.G. Lambooy, T. van Rietbergen & E. Wever 2002. Ruimtelijke economische dynamiek: kijk op bedrijfslocatie en regionale ontwikkeling. Coutinho, Bussum.
- Boekema, F., K. Morgan, S. Bakkers & R. Rutten (eds.) 2000. Knowledge, Innovation and Economic Growth. Edward Elgar, London.
- Boschma, R. 2003. De nieuwe economische geografie. *Geografie* 12, 9: 22-25.
- Cooke, Ph. 2002. Knowledge Economies: Clusters, Learning and Cooperative Advantage. Routledge, Londen.
- Donkers, H. 2003. Nederland zakt weg als kennisland. *Geografie* 12, 9: 5.
- Perroux, F. 1950. Economic Space: Theory and Application. *Quarterly Journal of Economics* 64: 89-104.
- Porter, M.E. 2001. Innovatie: de locatie telt. *Holland Management Review* 80: 36-47.
- Rutten, R., F. Boekema & E. Kuijpers (eds.) 2003. Economic Geography of Higher Education. Routledge, London.
- Schumpeter, J.A. 1912. Die Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Duncker & Humblot, Leipzig.